

ՀԵԳԵԼԱՆՔԸ ԵՎ ՆՐԱ ՈՃԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԸ ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ԱՐՁԱԿՈՒՄ

ԴՈՆԱՐԱ ԲԱԽԶԻՆՅԱՆ

Հայտնի է, որ գեղարվեստական խոսքը ոչ թե սովորական տեղեկատվություն է կամ դեպքերի պարզունակ նկարագրություն, այլ պատկեր: Մ. Սարգսյանն ընթերցողի հետ խոսում է պատկերներով, և դրա հիման վրա էլ նրա արձակ երկերն աչքի են ընկնում պատկերավորման միջոցների ինքնատիպ համակարգով: Հեղինակը, պատմելով հերոսի կամ իրադրության, իրավիճակի մասին, ներկայացնում է ոչ թե որոշակի անձ, իրավիճակ, այլ սրանց ընդհանրացված (տիպականացված) պատկերը: Պատկերավորությունը խոսքի կարևորագույն արժանիքներից է, որի շնորհիվ խոսքի առարկան դառնում է տեսանելի, շոշափելի, իսկ խոսքի բովանդակությունը՝ զգայապես ընկալունակ: «Լեզվի պատկերավորման միջոցները բաժանվում են երկու խմբի՝ այլաբերություն (տրոպ) և շարահյուսական բանադարձումներ (ֆիգուրա)»¹:

Բառերի փոխաբերական գործածության վրա հիմնված պատկերավորման միջոցներ համարվող դարձույթներից այս հոդվածում անդրադարձել ենք Մ. Սարգսյանի խոսքարվեստին բնորոշ հեզնանքի դրսևորման ձևերին: «Հեզնական է այն խոսքը, որում անձերին ու առարկաներին վերագրվում են այնպիսի հատկանիշներ, որոնցից նրանք զուրկ են: ... Կյանքում սովորաբար ծաղրական է ձևի և բովանդակության անհամապատասխանությունը, և հեզնանքը կառուցվում է հենց այդ սկզբունքի հիման վրա»²: Հեզնանքը՝ որպես ոճական հնարանք, մեծ վարպետությամբ է գործածում հեղինակը: Մ. Սարգսյանի հեզնանքը միշտ չէ, որ ժպիտ կամ ծիծաղ է առաջացնում: Այն շատ ավելի խորն է, մտորումների տեղիք տվող, քանի որ վեր է հանում առկա երևույթների անընդունելի, մերժելի ու բացասական կողմերը: Որոշ դեպքերում էլ հեզնանքը հեղինակի գրչի վարպետությամբ ստանում է հումորային երանգներ: Օրինակներ՝

«- Տուն գնալուդ ժամանակը չէ՞, տղաս...

¹ Եզեկյան Լ., Ոճաբանություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2003, էջ 333:

² Զահուկյան Գ., Խլղաթյան Ֆ., Հայոց լեզվի ոճաբանություն, Երևան, «Զանգակ-97», 2007, էջ 115-116:

- Ժամանակն է,- ասում եմ,- բայց ինչու՞ ես անհանգստանում, հորեղ-բայր...

- Վատ բան չմտածես,- խոսում է նա,- դու մեր սիրելին ես, բայց երեսդ չենք տեսնում: Յերեկը մենք աշխատում ենք, իսկ գիշերը դու *որսի ես գնում...*

Ակնարկը թափանցիկ է, հորեղբայրս ամեն ինչ գիտե:

- Որսորդությունը իմ փեշակը չէ,- կոտորված խոսում եմ ես:

- Զահել ես, շիտակ գնա ճանապարհդ,- ասում է նա, այլևս չկարողա-նալով թաքցնել սրտինը,- ինչու՞ ես այդքան տարվել այդ հարսով, ամոթ է...»³: «Շմավոնը իմ այն հարցին, թե իր սիրած աղջկան գրած իմ նամակները, քանի որ գեղարվեստական և չափածո հյուսվածքներ ունեին, իսկ ինքը հեռու էր գեղարվեստական խոսելու և գրելու հնարավորությունից (թեև լավ դերձակ է), կասկածի տեղիք չի՞ տալիս սիրած աղջկան, չարությամբ ֆշացնում է երեսիս:

- Ես քեզանից պակաս՞ տղա եմ,- ասում է,- թե՞ *գեղեցիկ տառերը միայն քո սեփականությունն են*: Մենք էլ մարդ ենք չէ՞...»³: «Թվում է մանուկ չեմ այլևս, մեծացել եմ: Պետք, *անպայման պետք է մի բանով օգտակար լինել տա-նեցիներին*: Այդ ցանկությունն ինձ հասցրեց այնտեղ, որ մի օր հարևանի բոս-տանից *գողանում եմ մի փեշ կարտոֆիլ և հպարտ-հպարտ տուն բերում*:

- Մամ ջան, տես թե ինչ եմ բերել: Հիմա ասա, հայրիկն էր լավ տուն պահում, թե՞ ես...

- Ի՞նչ արիր, որդի, ինչու՞ արիր... Ի՞նչ պատասխան տամ ես նրան,- ցույց է տալիս հորս լուսանկարը,- Ի՞նչ ասեմ իր կորած որդու համար:

Իմ առաջին և վերջին գողությունը...»³:

Հեգնանքի շնորհիվ հեղինակն իր վերաբերմունքն է արտահայտում տվյալ անձի կամ երևույթի նկատմամբ: Ավարառու և հայասպան թուրք ավա-զակների մասին գրողի խոսքում առավել ընդգծված ծաղր է, քան հեգնանք: Օրինակ՝ «...Ի՞նչ անի *խեղճ թուրքը*, առանց թալանի ո՞նց ապրի, ո՞նց պահի իր տունուտեղը: Աշխատել չի ուզում, ուզենա է՞լ չի կարողանում, գլուխը ո՞ր քարի տա: Պիտի ապրի, չէ՞...»⁴: Ինչպես գիտենք, որպես երգիծանքի արտահայտ-ման ձև՝ հեգնանքն ամենաստորին աստիճանն է հումորի, սատիրայի և սար-կազմի շարքում: «Հրացանն ուղղում է օձի կողմը: ... Նույն գոհունակությամբ նա *գնդակահարում է* մարդկանց: Նա գոհ է, միայն թե *գնդակահարի*: Եթե ձեռ-

³ **Սարգսյան Մ.**, Խաղաղություն պատերազմից առաջ: Չմակարդվող արյուն, Երևան, «Խորհրդային գրող» հրատ., 1989, էջ 98, 162, 257:

⁴ **Սարգսյան Մ.**, Խաչված քաղաքը, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1996, էջ 49:

քից գա, կգնդակահարի, ցաքուցրիվ կանի նույնիսկ արևը, աշխարհը, ամեն ինչ...»⁵:

Ս. Արզումանյանը նկատում է. «Անհիմն է այն մտավախությունը, թե արձակում քնարականությանը շատ տեղ հատկացնելը թուլացնում է նրա տեսակարար կշիռը: Կարևորը մոտեցումն է, գեղարվեստական լուծման հեղինակային տեսանկյունը: Մ. Սարգսյանի «քնարական խառնվածքը» արդարացված է վեպում («Կյանքը կրակի տակ»): Մյուս կողմից՝ Մ. Սարգսյանը չի անտեսում ու չի «թերագնահատում» էպիզոդը»⁶: Էպիկականի վառ օրինակ է «Քաջ Նազարը» հեքիաթ-վեպը: Ժողովուրդը տարբեր տեսանկյուններից մշակել է «Ձախորդ Փանոսը», «Սուտլիկ Որսկանը», «Քաջ Նազարը»: Հեքիաթից է ժողովուրդը եկել դեպի էպոսը, թե էպոսից՝ հեքիաթը, բոլոր դեպքերում երկուսն էլ ժողովրդին են, այստեղ առանցքայինը կերպարների ընտրության հարցն է: Հայտնի է, որ միևնույն թեմայով կարող են գրել տարբեր գրողներ, բայց արդյունքում ունենալ տարբեր ստեղծագործություններ: Օրինակ՝ «Քաջ Նազար» թեմային անդրադարձել են շատ հեղինակներ՝ Գ. Սրվանձտյանցը, Հ. Թումանյանը, Ավ. Իսահակյանը, Լ. Շանթն ու Ստ. Զորյանը, Համաստեղն ու Սիպիլը, Դ. Դեմիրճյանը, Մ. Սարգսյանը, Վ. Արամյանը: Յուրաքանչյուր գրող ստեղծել է ի՛ր ինքնատիպ տարբերակը: Դրանք բնութագրվում են ոչ միայն կառուցվածքային ու ծավալային հատկանիշներով, այլև լեզվական նյութի, հորինվածքի և ոճի առանձնահատկություններով: Այս առումով տեղին է հետևյալ դիտարկումը. «Ոճի բոլոր ձևակերպումներում, երբ խոսքը գեղարվեստական ոճի մասին է, իբրև կարևորագույն հատկանիշ առանձնացվում է անհատականությունը, ոճը գրելակերպի ինքնատիպությունն է, գրողի ստեղծագործական անհատականության դրսևորումը, նրա գեղարվեստական մտածողության առանձնահատուկ ձևը, եղանակը. ենթակա է գրողի մտածողության, խառնվածքի, զգացողության, դաստիարակության ուժեղ ազդեցություններին, ծնվում է իբրև տարերային ինքնարտահայտություն, կապված է բնագրի, ստեղծագործող անհատականության ներքին հատկանիշների հետ»⁷: Մ. Սարգսյանի կերտած Նազարի կերպարն իր հիմնական հատկանիշներով

⁵ Սարգսյան Մ., Հայերենի հերթական դասը, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 2015, էջ 5:

⁶ Արզումանյան Ս., Սովետահայ վեպը, Գիրք 2, Երևան, «Սովետական գրող», 1980, էջ 125:

⁷ Ավետիսյան Յու., Արևմտահայ բանաստեղծության լեզուն, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2002, էջ 8:

ընդհանրական է վերը նշված հեղինակների ներկայացրած Նազար հերոսի հետ, ուստի կրկնությունից խուսափելու համար փորձենք ներկայացնել այն առանձնահատուկը, որը բնորոշ է միայն սարգսյանական Նազարին: Մ. Սարգսյանը ստեղծել է Նազարի երկդեմ կերպար: Մեկ դեմքը գործող ու մարդկանց հայտնի, տեսանելի, մյուսը՝ իր լուրջ ու խելացի ներքին խոսքով Նազարը: Սարգսյանի հեքիաթ-վեպ-ի հերոսը վախկոտ է, արյունարբու, դաժան, ցինիկ, գռեհիկ, կասկածամիտ, ոգևորվող, բայց և խելացի ու խորամանկ, օժտված է վերլուծող մտքով, թևավոր արտահայտությունների շոյալ կիրառության շնորհով: Նազարի կերպարը Մ. Սարգսյանի մշակմամբ շահել է երկու առումով՝ մարդկային հատկանիշների առատությամբ և քաղաքական ժամանակակից հնչեղությամբ:

Ժողովուրդը Նազարի կերպարով թելադրում է իր կարծիքը, մարդու ինչպիսին լինելու իր կողմից առաջադրվող արդարացի պահանջը, տեսակետը, իսկ Սարգսյանի հանգուցալուծմամբ Նազարը գնում է մեկ ուրիշ երկիր: Երգի-ծական լինելով հանդերձ՝ Նազարի կերպարը էպիկական խորք և իմացաբանական արժեք ունի: Բերենք օրինակներ Նազարի՝ հումորով և հեգնանքով համեմված մտքերից, նրա՝ աշխարհի մասին խորհրդածություններից, ըմբոստների մասին դատողություններից, սկզբունքներից, աշխարհը նվաճելու մասին Նազարի լայիշ ցինիզմից՝ «Աշխարհում սահման ճշտելու խաղաղ միջոցներ չկան», «Էս աշխարհում ավելի շատ թագավորացու և թագաժառանգ կա, քան թագ», «Խղճի դեմ զենքն անգամ բթանում է: Խիղճը իշխանությունը գերեզման տանող հիվանդություն է», «Գլխիդ մեջ այբուբենի կտոր չկա..., սեփական գլուխ ունենա՛լն է լավ, թե աշխարհի խելոք գլուխներին նստելը»: «Կամավոր կցանկանա, ուժը հեռվից ցույց կտանք: Չի ցանկանա, ուժը կմոտեցնենք: Երկու դեպքում էլ կլինի նրանց սրտի ուզածը»: Ահա՛ Նազարի հաստատող ու խտացնող, թեթև ու ցինիկ, մերժելի ու արգահատելի մտքերից (Քաջ Նազարը):

Ուշագրավ է Մ. Սանթրոյանի դիտարկումը. «Մկրտիչ Սարգսյանի «Քաջ Նազար» (Երևան, 1980թ.) հեքիաթ-վեպն ավարտվում է ավանդական խոսքի նմանակումով. «Երկնքից երեք խնձոր ընկավ, մեկը ժողովրդին, որ հյուսել է այս իմաստուն հեքիաթը, մեկը քեզ, ով ընթերցող: Մեկն էլ, չնեղանաք, ինձ, Քաջ Նազարի հեքիաթ պատմողիս»: «Մեկը ժողովրդին, որ հյուսել է այս իմաստուն հեքիաթը»: Մ. Սարգսյանը չի նշում հայ ժողովրդին: Մեկ՝ որ դա պարզ է, երկրորդ՝ որ նման հեքիաթներ միայն հայերս չէ, որ ստեղծել ենք, այն երկնել են նաև ուրիշները, ուստի և մի ամբողջ խնձոր է տրվում հեքիաթն արարող

իմաստուն հեղինակ ժողովրդին»⁸: Վստահաբար կարող ենք նշել, որ Նազարի ու Նազարության մասին կշարունակեն խոսել գրականության հետագա դարերը, քանզի այս կերպարն արդիական է բոլոր ժամանակների համար:

Սերժանտ Կարոյի կերպարն առանձնանում է ընդգծված հումորով, որը հետևյալ օրինակում ներկայացվում է էպիկական շնչով. «- Հա՛: Լուսահոգի հերս կպատմեր, թե Անդրանիկ փաշի վրա գնդակ չէր բանի: Գերի թուրքերը պատմել էին, թե քանի փաշին նշանի կառնենք, կտեսնինք հայերի Մայր Աստվածածնին թևերը բացած էնոր գլխուն սավառնելիս: Էդպես է եղել բանը: Իսկ Անդրանիկ փաշան գնդակների տակ, ճերմակին նստած, կշրջեր դիրքերուն վրա՝ անվնաս, առանց քերծվելու»⁹: Հումորի նուրբ զգացողությունը, ինչպես տեսանք, հատուկ է հեղինակին:

Նկատելի է, որ գրողը հոմանիշներից (թե՛ բառային, թե՛ քերականական) նախապատվությունը մեծ մասամբ տալիս է ժողովրդական տարբերակներին: Սա բացատրվում է նրանով, որ Սարգսյանը ժողովրդական խոսք կառուցելու մեծ հմտություն ունի: Մ. Սարգսյանի արձակ երկերին բնորոշ են հիմնականում այլաբերության կամ փոխակերպության բառային դրսևորումները: Սրանց հիմքում բառերի փոխաբերական իմաստն է, որը խոսքին հաղորդում է պատկերավորություն, արտահայտչականություն և ունի գեղագիտական գործառույթ:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվել են Մ. Սարգսյանի արձակի լեզվին բնորոշ այլաբերության կամ փոխակերպության բառային դրսևորումները: Բառերի փոխաբերական գործածության վրա հիմնված պատկերավորման միջոցներ համարվող դարձույթներից այստեղ անդրադարձել ենք Մ. Սարգսյանի խոսքարվեստին բնորոշ հեգնանքի դրսևորման ձևերին: Վերլուծել ենք ոճական այն հնարանները, որոնց շնորհիվ խոսքի առարկան դառնում է տեսանելի, շոշափելի, իսկ խոսքի բովանդակությունը՝ զգայապես ընկալունակ:

Բանալի բառեր - ոճաբանություն, լեզվի պատկերավորման միջոցներ, այլաբերություն, դարձույթ, հեգնանք:

⁸ **Սանթրոյան Մ.**, Գրական առեղծվածներ, «Գրական Հայրենիք», «Հայաստան», 2006, էջ 7:

⁹ **Սարգսյան Մ.**, Երկեր 2 հատորով, հատ. 1, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1976, 704 էջ, հատ. 2, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1977, էջ 233:

ИРОНИЯ И ЕЕ СТИЛИСТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ В ПРОЗЕ**ՄԿՐՏՅԱ ՏԱՐԿՅԱՆ****ԴՈՆԱՐԱ ԲԱԽՇԻՆՅԱՆ**

В статье рассматриваются аллегории, олицетворения, сравнения и прочие выразительные средства художественного слова, которыми активно пользуется в своей прозе Мкртыч Сарксян и строит свой мир иронии. Проанализированы те приемы автора, благодаря которым его речь становится “прозрачной”, по возможности ясной, а описания – “зримыми”.

Ключевые слова – стилистика, выразительные средства языка, аллегория, фраза, ирония.

IRONY AND ITS STYLISTIC VALUE IN M.SARGSYAN'S PROSE**DONARA BAKHCHINYAN**

Donara Bakhchinyan, in this article considers allegory and some other literary devices, characterizing the language of M. Sargsyan's prose. She primarily investigates from all the literary devices of creating imagery, irony and its different manifestations in Sargsyan's works, characteristic of his prose. The stylistic device, by the help of which the theme of the narration becomes visible and in some cases even tangible while its meaning emotionally comprehensible.

Key words – stylistics, figurative language, allegory, phrase, irony.